

Conflictbeslechting voor een ander forum, het notariaat, wordt voor het eerst op systematische wijze bestudeerd. Mensen konden notarissen benaderen om in een zogenoemde attestatie getuigenverklaringen over een welbepaald geschil op te nemen. Als het geschil zou escaleren, kon de attestatie vervolgens worden meegenomen in een proces. Dat dit als dreigement kon tellen, wordt gesuggereerd door het geringe aantal attestaties – slechts vier procent – dat uiteindelijk als bewijslast werd aangevoerd voor de civiele vierschaar. Bij de notarissen stelt de auteur een breder scala aan soorten conflicten vast. Contracten en afspraken, waaronder niet betaalde schulden en geschillen over aankopen en leveringen, waren een vaak voorkomende bron van onenigheid, maar ook beledigingen kwamen vaak voor.

De analyse van de geschilbeslechtende activiteiten van de vredemakers, de commissie voor burenkwesties, de civiele vierschaar en de notarissen is helder en vernieuwend. Van Meeteren stelt onder andere vast dat mensen veelal slechts van één forum gebruik maakten om hun conflicten tot een einde te brengen: slechts in het geval van de vredemakers en de civiele vierschaar ontmoette hij veelvuldig zaken bij beide fora. Ook doet hij uitspraken over de sociale achtergrond van de aanklagers: vooral midden-groepen van ambachtslieden, handelaren en winkeliers waren actieve aanklagers.

Wat minder overtuigend is de analyse van de geschilbeslechtende tussenkomsten van buurtheren, gilden en neringen, de schutterij en van kerkelijke instanties. In de archieven van deze respectievelijke fora kon de auteur al met al weinig sporen van geschilbeslechting terugvinden. Wellicht duidt dit veeleer op onderregistratie en een dominantie van meer informele vormen van bemiddeling, dan dat we mogen concluderen dat deze fora onbelangrijk waren voor geschilbeslechting. In de hoofdstukken over gilden neemt Van Meeteren de overtreding van gildenregels mee als 'soort conflict', terwijl het hoofdstuk over de geschilbeslechting door kerkelijke instellingen de titel 'kerkelijke tucht' draagt. Het lijkt erop dat de auteur bij gebrek aan informatie over het eigenlijke 'instrumenteel forumgebruik' eerder onderzoek heeft gewijd aan sociale en economische controle van bovenaf. Deze hoofdstukken zijn veeleer vanuit de instellingen geschreven, en niet – zoals voorgenomen – vanuit de gebruikers ervan.

Niettegenstaande deze bedenkingen, verdient dit boek alle lof. De auteur heeft een indrukwekkende hoeveelheid archiefwerk verzet, heeft dit op grondige en heldere wijze weten te analyseren en te presenteren en heeft daarmee een belangrijke en heel leesbare bijdrage geleverd aan onze kennis van de zeventiende-eeuwse stedelijke maatschappij.

Griet Vermeesch  
Universiteit Leiden

Sander Wennekens, *Entrepreneurship at Country level. Economic and Non-Economic Determinants* (Rotterdam: Erasmus Universiteit, 2006) 235 p. ISBN 10 9058921158

De karikaturen schilderen de ondernemer aan de ene kant als de schepper, de bouwer en breker. Aan de andere kant is de ondernemer de kapitalist, de uitbouter. Hoewel de karikaturen anders doen vermoeden, is de ondernemer een complex fenomeen. Wat blijft er over van de ondernemer als deze wordt ontdaan van vaak ideologisch gekleurde karikaturen? Het antwoord luidt: een sterk vergruisd beeld. Onderzoek naar

ondernemers door onderzoekers van diverse pluimage beperkt zich veelal tot één of enkele aspecten, waardoor, om W. Gartner te parafraseren, het een 'olifant' dreigt te worden. Dit verwijst naar een parabel waarbij iemand een olifant meeneemt naar een plaats waar iedereen blind is. De blinden raken de olifant op verschillende plaatsen aan en beschrijven wat ze voelen. Bij elkaar levert dat een gedeeltelijke beschrijving op, maar nooit een complete beschrijving. Hetzelfde lijkt zich voor te doen bij onderzoek naar ondernemers: door onderzoek naar deelaspecten blijft het totaalbeeld buiten zicht.

De grote verdienste van Sander Wennekers' dissertatie is dat hij een totaalbeeld heeft gecreëerd van de Nederlandse ondernemers-'olifant' en deze in internationaal comparatief verband probeert te plaatsen. De hoofdvragen die aan zijn onderzoek ten grondslag liggen, zijn: welke determinanten bepalen de dynamiek in de ondernemerspopulatie? En hoe kunnen verschillen in ondernemerspopulatie tussen landen worden verklaard? Alvorens deze vragen te beantwoorden stelt hij terecht de definitiekwestie aan de orde. De begrippen ondernemer en ondernemerschap zijn namelijk niet eenduidig gedefinieerd en menig onderzoek naar ondernemers ontbeert een duidelijke definitie.

Wennekers kiest bewust voor ondernemer(schap) als beroep. Het gaat hem om zelfstandige ondernemers (*self employed*) die werken voor eigen rekening en risico, ongeacht de rechtsvorm waarbinnen dit gebeurt. Een groot deel van zijn studie is gewijd aan een kwantitatieve analyse van de dynamiek in de ondernemerspopulatie zowel in Nederland als in andere westerse landen. Dat levert onder meer de volgende conclusie op. Hoewel economische modellen een aanhoudende daling van het ondernemersaandeel in de totale beroepsbevolking voorspellen, blijkt de realiteit van de laatste decennia anders uit te wijzen. In veel landen met een hoog ontwikkelingspeil heeft zich weer een opleving van het ondernemerschap voorgedaan. Met andere woorden: het aandeel ondernemers in de totale beroepsbevolking is weer toegenomen. Kennelijk zijn er naast economische andere factoren, zoals technologische, institutionele en culturele factoren, die de ondernemersdynamiek bepalen. Om deze op te sporen onderzoekt Wennekers empirisch de relatie tussen economisch ontwikkelingsniveau en het ondernemerschap, de rol van maatschappelijke onvrede als bron van zelfstandig ondernemerschap en de invloed van culturele attitudes ten opzichte van onzekerheid op ondernemerschap. Vanwege de beschikbare data beperken deze analyses zich vooral tot de laatste drie decennia.

Naast het empirisch vaststellen van causale verbanden beoogt Wennekers het maken van 'een eerste proeve van een multidisciplinair theoretisch raamwerk voor de verklaring van de mate van ondernemerschap op het niveau van landen'. Het bestaat uit ketens van verbanden tussen verschillende determinanten en het niveau van ondernemerschap. Hij maakt daarbij een onderscheid naar drie analyseniveaus: het individuele niveau, het bedrijfsniveau en het geaggregeerd niveau. Daarnaast onderscheidt hij twee dimensies van ondernemerschap: een statische en een dynamische dimensie. Bij de statische dimensie gaat het om een analyse op basis van aantallen zelfstandige ondernemers, bij de dynamische dimensie wordt gekeken naar *nascent entrepreneurship* en het bruto aantal bedrijfsoprichtingen.

Bij het onderzoek van Wennekers kunnen diverse kanttekeningen worden geplaatst. Zo beperkt hij zich tot de *self-employed* en laat daarmee een kleine maar niet onbelangrijke groep ondernemers, de manager-directeuren, buiten beschouwing. Dit terwijl hij in zijn caleidoscopische schets van de historische ontwikkeling van het

ondernemerschap wel aandacht besteed aan de *Managerial Revolution*. Het aantal factoren dat volgens Wennekers een verklaring kan geven voor de ontwikkeling van het ondernemersaandeel in de totale beroepsbevolking per land en de verschillen tussen landen is groot en ongelijksoortig. De wijze waarop en de mate waarin deze factoren met elkaar interfereren, blijft problematisch. Bovendien besteedt hij geen aandacht aan de samenstelling van de door hem onderzochte groep zelfstandige ondernemers. Uit recent onderzoek blijkt dat veranderingen in de samenstelling (mannen en vrouwen, kleine en grote ondernemers, autochtone en migrantenondernemers, fulltime en parttime ondernemers) eveneens van invloed zijn op de dynamiek. Opvallend is het ten slotte dat Wennekers op geen enkele plaats refereert aan de debatten van politicologen over verschillende vormen van kapitalisme (markt-economieën) en de relatie tussen economische actoren enerzijds en institutionele context anderzijds, met andere woorden de discussies over *business systems* en *varieties of capitalism*.

Ondanks deze kanttekeningen is het de grote verdienste van Wennekers dat hij zich in zijn onderzoek niet beperkt tot theoretische exercities maar ook nadrukkelijk op zoek gaat naar een empirische onderbouwing. Hierin onderscheidt zijn studie zich – in positief opzicht – van veel andere literatuur over het (historische) fenomeen ondernemers.

*Jacques van Gerwen*

*Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam*

Ileen Montijn, *Tussen stro en veren. Het bed in het Nederlandse interieur* (Wormer: Inmerc, 2006) 160 p. ISBN 10 9066117745

‘Jezus gaat nooit naar bed’, schreef de Britse historicus Lawrence Wright in zijn *Warm and snug: The history of the bed* (1962). Hij wilde ermee zeggen dat het bed opvallend afwezig is in wat er in de loop der jaren over mensen is geschreven. Dat geldt met name voor de wetenschap. Historici, sociologen en antropologen zwijgen grotendeels over het bestaan van bedden. Die – relatieve – afwezigheid van het bed is zowel verbazingwekkend als begrijpelijk.

Verbazingwekkend, omdat, zoals we weten, ongeveer een derde van ons leven zich in bed afspeelt. En het zijn niet de onbelangrijkste momenten. Je zou kunnen zeggen dat de meest dramatische en verstrekkende activiteiten van mensen in bed gebeuren: geboorte, seks, ziekte en dood; de scharnierpunten van het leven. Slapen – ogenschijnlijk minder dramatisch – ontbreekt in dit lijstje maar is natuurlijk de belangrijkste bedactiviteit. Daarnaast zijn er nog vele andere dingen die mensen in bed doen: lezen, schrijven, componeren (Rossini!), tv-kijken, ontbijten, huilen, en *niet*-kunnen-slapen. Bovendien, zonder slaapplek kan (bijna) niemand. Als we iemand dakloos noemen, bedoelen we eigenlijk dat hij of zij bed-loos is.

Tegelijkertijd is het begrijpelijk dat het bed zo weinig ter sprake komt in wetenschappelijke geschriften; het bevindt zich immers – althans meestal – buiten het gezichtsveld van de onderzoeker. Naast het toilet is het bed zo ongeveer de meest intieme plek waar mensen zich kunnen terugtrekken als ze alleen willen zijn. Het bevindt zich voor de buitenstaander op verboden terrein. Een andere reden dat het bed in de wetenschap genegeerd wordt is dat – ten onrechte, overigens – de vele uren die er slapend